

Den mänskliga faktorn

av Åsa Nilsonne

»**D**rygt tre liter blod.« Bertram Schwieter, vikarierande överläkare och bakjour över nyårshelgen såg misstroget på Emma Andersson, ST-läkare och primärjour. Han fick ingen ögonkontakt. Han fortsatte:

»Det slog dig aldrig att det var ganska mycket? Att man nog måste räkna med att folk i allmänhet inte överlever en så stor blodförlust?«

Emma såg upp genom den spretiga röda luggen, sänkte sedan blicken igen och svarade med knappt hörbar röst:

»Det är oförlåtligt, jag vet. Det värsta är att jag inte ens kan förklara hur jag tänkte. Kanske var det helt enkelt så att jag inte hann tänka alls, den mänskliga faktorn eller vad man nu brukar kalla det. Just då verkade det viktigaste bara vara att se till att han kunde andas ... sedan var det ju en till knivskadad från samma fest att ta hand om.«

På britsen framför dem låg det vitaste lik Bertram någonsin hade sett. Den unge mannen hade varit ljusblond och antagligen skär medan han levde, men nu var han vit, kritvit, nästan bländvit. Han var avklädd på överkroppen och den släta hårlösa bröstkorgen såg ut som Bertram hade förväntat sig efter Emmas telefonsamtal en dryg halvtimme tidigare. Något till höger om processus xiphoideus var ett cirka två centimeter långt sår med raka kanter hopsytt med fyra suturer, och på varsin sida led-

de två grova plastslangar ner till stora blodfyllda plastkärl.

Han tog ett steg tillbaka för att få litet distans, för att försöka få ordning på sina tankar.

Akutrummet luktade av alkohol och någon parfym, rader med lysrör i taket kastade ett stumt och starkt ljus över dem alla och Emma andades oregelbundet vid hans sida. Två höga och smala behållare med vatten bubblade sakta, nästan rofyllt på vardera sidan av den unge mannen – de var i sin tur anslutna till väggen med varsin slang, och till de blodfyllda behållarna med en annan.

Han gick fram till den döde. Snitten för slangarna låg som de skulle i främre axillarlinjen, i höjd med mamillen. Emma hade gjort det snyggt – de genomskinliga slangarna var stabilt fästade med varsin pryddlig sutur i huden och de såg ut att ha fungerat som avsett. Blodet såg relativt mörkt ut – kunde blödningen ha varit delvis venös? Han tittade närmare på plastkärlens nivåmarkeringar. Sidorna hade blivit litet fuktiga av kondens, men det var inte svårt att se skalstrecken – knappt två liter i den ena, drygt en i den andra.

Ungefär tre liter. Obegripligt.

Han vände sedan sin uppmärksamhet mot den döde som fortfarande hade på sig ett par mörkblå joggingbyxor och tunna inneskor.

»Vem är han?«

Emma svarade med darrig röst:

»Roine Persson, 780523. Stökig ung

man, rätt illa sedd i trakten.« Sedan fick hennes röst litet mer kraft och hon fortsatte: »Kunde tyvärr vara djävligt dum och elak. Ända sedan skoltiden. En sådan där som hämtas upp så snart det hänt något. Det var inte oväntat att det skulle gå så här.«

»Att han skulle bli felbehandlad och dö?«

»Att han inte skulle bli gammal. Av ett eller annat skäl.«

»Berätta igen vad som hände.«

Emma andades in och återberättade det hon sagt när hon ringt och väckt honom:

»Han kom in 01.24 med privat bil. De borde kanske ha ringt efter en ambulans, men det verkar ha brutit ut panik på festen när man förstod att han var allvarligt skadad. Det kan för övrigt ta rätt lång tid att få fram en ambulans här i trakterna och helikoptrarna är inte alltid lediga så det kan faktiskt ha varit rätt tänkt. Det var det gamla vanliga, det var fest och Roine här knivskar en annan gäst som drog kniv i sin tur och stack den i bröstet på honom. När Roine kom in var han cyanotisk och hade knappast några andningsljud över framför allt vänster torax så jag satte in slangar bilateral. Du kan läsa själv om du vill.«

Hon räckte över ett block där hon hade fört korta anteckningar över Roines sista tid – exakta klockslag och tydliga anteckningar om statusfynd och vad som gjorts. Det hela såg ut som ett PBI-fall med typiska symtom, adekvata

FOTO: JAN HAKANSSON

Åsa Nilsonne – prisbelönad deckarförfattare

» Åsa Nilsonne har nu inte bara en medicine doktorsgrad, en psykoterapeutlegitimation och en tjänst som högskolelektor vid psykologisektionen, institutionen för klinisk neurovetenskap vid Karolinska institutet (där hon i övrigt också är engagerad i utvecklingen av läkarutbildningen).

Nej, hon är dessutom deckarförfattare. Och nu även prisbelönad sådan – Polonipriset 2000 tilldelades Åsa Nilsonne och romanen »Kyskhetsbältet« med motiveringen: »Ett välkonstruerat polis pussel med samtidskänsla, fyndig titel och en sliten kriminalare i centrum.«

Polonipriset delas ut av tidskriften Jury till »en lovande kvinnlig svensk

deckarförfattare« (tidigare pristagare är Liza Marklund och »Sprängaren« (1998) samt Aino Trosell och »Ytspänning« (1999). Priset består, förutom äran, av en sopplesv (så att pristagaren kan ta för sig mer i deckarvärlden).

»Kyskhetsbältet« är Åsa Nilsonnes tredje roman efter debuten 1991 med »Tunnare än blod«, följt av »I det tysta« 1992.

Varför skriver hon då skönlitteratur, och varför just i deckargenren? Så här svarar hon på Läkartidningens fråga:

»Jag skriver skönlitteratur för att balansera livet en aning – där får man utlopp för fantasi och lekfullhet i språk

åtgärder, men ett oväntat slut. Hon fortsatte:

»När jag kom tillbaka efter att ha tagit hand om den andre mannen, det tog tjugo minuter, ja då var han död. Jag ringde omedelbart till polisen och till dig. Poliserna är på väg, de kommer ända från Skellefteå så det dröjer nog ett litet tag till innan de är framme.«

Bertram var fortfarande något yrvaken. Det hade blivit en rivstart på det nya året – knivslagsmål, ond bråd död, en häpnadsväckande okunnig eller eventuellt bara stresskänslig ung kollega – men var man jour var det ju sådant som hände. Han hade tagit vikariatet över jul och nyår främst för att han tyckte att det var plågsamt och besvärande att bli

hembjuden av välvilliga vänner och kolleger som trodde att han led av att fira jul för sig själv. I själva verket levde han ensam därför att han trivdes bäst så, och han ville helst vara i fred även på helgerna. Han hade tillbringat nyårsaftonen med att försöka skriva färdigt en artikel till Läkartidningen om ovanliga morfologiska effekter av recessiva ge-

och innehåll (det är kanske tur för mina övriga alster att de värsta excesserna kan styras in på det skönlitterära spåret ...). Jag har annars svårt att se några klara gränser mellan »deckare« och »vanliga« romaner, ond bråd död förekommer ju i bådadera, och många kriminalromaner är både välskrivna och relevanta. Jag tror att jag tycker om att skriva om döden därför att vi är så rädda för den, därför att vi alla ska dö på ett eller annat sätt till slut, därför att den kan lösa så många problem och till sist därför att den ofta kastar ett klart och avslöjande ljus över människorna i dess närhet. Jag har dessutom saknat romaner som skildrar en ung människas professionella utveckling, och där föddes idén att skriva om arbetets villkor, om hur vi formas och deformeras av vårt yrkesliv.«

Finns något samband mellan jobbet som psykiater och deckarförfattandet?

»Ja!« svarar hon. »Psykiatern, liksom författaren, arbetar med att försöka förstå människors sätt att förhålla sig till sig själva, till omvärlden och till tingen. Vad tänker en människa? Vad känner hon? Hur handlar hon och varför? Frågorna är desamma, men både frågeställningen och svaret presenteras på litet olika sätt inom psykiatrin och i litteraturen. Den största skillnaden är nog att man har mer att säga till om som romanförfattare.«

Så här skrev Ulf Örnkloo i en recension av »Kyskhetsbältet« (Jury 3/00):

»Och hon är initierad. Hon beskriver gång på gång de tillkortakommanden som nedmonteringen av sjukvården och

ordningsmakten för med sig. - - - 'Hon undrade' – står det på ett ställe i Kyskhetsbältet – 'vad man egentligen skulle tro om ett samhälle som bränner ut sina läkare och poliser men vars administratörer glatt rapporterar att deras livskvalitet förbättras.'«

Temat för denna novell – som Åsa Nilsonne skrivit för Läkartidningens läsare – är något annat! Bertram Schwitter, novellens huvudperson, är annars en bifigur i hennes böcker. I Läkartidningen har han figurerat som huvudrollsinnehavare tidigare, i Åsa Nilsonnes julnovell 1993 »Inte röra«.

Birgit Wilhelmson

ner, och med det var han helt och hållet nöjd.

Nu funderade han på vad han skulle göra. Patienten var otvetydigt och oåterkalleligt död. Emma Andersson såg panikslagen ut, hon huttrade till med ojämna mellanrum och var nästan lika blek som den døde. Inte underligt. Dels hade hon råkat ut för varje läkares värsta mardröm och haft ihjäl en patient, dels var detta ett uppenbart anmälningsärende. Han tittade litet mer uppmärksamt på henne – hur i all världen hade människan kunnat dränera den stackars patienten på så mycket blod utan att tänka på konsekvenserna? Visserligen var det svårt att få läkare till Norrland, men inte kunde det väl ha gått så långt att man föredrog en livsfarlig doktor framför ingen doktor alls?

Det var dessutom överraskande – Lennart som han vikarierade för hade inte antytt att det skulle vara något problem med de yngre kollegerna, tvärsom hade han påstått att de var både duktiga och pålitliga. Om Emma hade han inte sagt någonting särskilt, men inte satte man väl en ung doktor som man inte hade förtroende för som ensam jour på nyårsnatten?

Han makade sig litet närmre henne och försökte känna om hon luktade alkohol – kunde hon ha tagit en liten nyårsskål eller två som hade trubbat av hennes omdöme? Det verkade osannolikt, men det verkade ännu mer osannolikt att hon skulle ha kunnat tappa ut i intervju med blod ur pleurahålan på en för övrigt frisk ung man utan att upptäcka att någonting var fel. Men nej. Alkoholdoften kom bara från den døde.

Det var ett mysterium, och inte ens den ofta återopade mänskliga faktorn verkade riktigt duga som förklaring. Han tittade mer uppmärksamt på henne och såg plötsligt att hennes hand hade varit en perfekt illustration till hans artikel om ovanliga recessiva anlag. Emma höll sina papper framför sig i ett krampaktigt grepp, och på hennes första falanger såg han minimala små gyllene hårstrån som glänste i det intensiva ljuset, medan andra falangerna var släta och fria från hår. Det var ett kul och delvis okänt exempel på effekten av en relativt betydelselös gen som kodar för behåringen på fingrarnas mellanfalang. Bertram älskade sådan information. Den som är homozygot för det recessiva anlaget blir skallig på halva fingrarna. Han insåg att det antagligen inte var rätt tillfälle att fråga Emma om han fick fotografera hennes fingrar men han kanske kunde återkomma senare. Nu var det annat han behövde tänka på.

»Jag vill förresten gärna se den andre

knivskurne mannen också. Han är väl kvar?«

Emma nickade:

»Ja. Han ska stanna tills poliserna kommer, det var ju han som stack sin kniv i Roine. Av misstag, enligt honom själv. Han har ett djupt sår ungefär mitt över höger triceps där han parerade ett hugg, och ett till över höger skulderblad.« Hon lade till, knappt hörbart: »Jag har bara gjort en miss i kväll, han har fått den behandling han ska ha.«

De lämnade aktrummet, Emma gick före på ostadiga ben ner till ett av undersökningsrummen litet längre bort i korridoren. Det första Bertram lade märke till när han kom in var lukten – det luktade likadant som i aktrummet av alkohol och någon lätt syntetisk blomdoft. På britsen satt ett blekt ungt par i likadana träningsoveraller och höll om varandra. Annelie Larsson och Johnny Renkvist – ett alldagligt ungt par vars nyårsfest hade sparat ur på värsta tänkbare sätt. Hon var gravid i fjärde eller femte månaden och såg oerhört trött ut, han verkade vara både mycket full och mycket rädd. De bekräftade i alla fall Emmas beskrivning av festen, slagmålet och den brådstörtade bilfärden in till sjukhuset. Johnny satt och höll om sin högra underarm med vänsterhanden, och plötsligt såg Bertram att även han hade kunnat illustrera Läkartidningsartikeln: han hade en påtaglig hårväxt på handryggen, den fortsatte ned på första falangen, men mellanfalangen på alla fingrarna var blek och hårlös.

När de kom ut såg Emma svimfärdig ut, och han skickade iväg henne för att dricka något varmt och vila en liten stund. Han behövde tänka: han visste med exakthet hur osannolikt det var att Emma och Johnny båda skulle vara homozygoter utan att vara nära släkt. Varför hade hon inget sagt? Han gick till sköterskeexpeditionen där syster Ingalill satt och fyllde i en lista.

»Ingalill – visst är Emma från trakten?«

Ingalill tittade inte upp från sin lista och svarade med en motfråga:

»Varför tror du det?«

»Hon visste hurdan Roine var i skolan. Är hon släkt med Johnny Renkvist?«

Nu gick det inte att ta fel på Ingalills fientlighet.

»Vad har det med saken att göra?«

»Men herregud människa tror du att det går att hålla en sådan sak hemlig?« Bertram hade för ovanlighetens skull blivit riktigt irriterad och höjt rösten. »Hur är de släkt?«

Ingalill var tyst rätt länge innan hon

gav upp och svarade:

»Det är hennes lillebrorsa.«

»Menar du att Johnny Renkvist som stack sin kniv i Roine är Emmas lillebror? Att Emma är gift och har bytt namn?«

Ingalill nickade motvilligt.

»Och vem är hon gift med?«

»Min son. Det är ett litet ställe det här, det har ni nollåttor svårt att begripa. Alla känner alla här. De flesta är släkt på ett eller annat sätt.«

Bertram nickade. Nu började hans tankar gå på högvarv. Han hade alltid haft lätt för logiskt tänkande, och nu gällde det att tänka klart.

Bertram gick in till den døde igen och försökte se förutsättningslöst på det han hade framför sig. Om tablån han stod inför inte visade det som verkligen hade hänt utan det man ville han skulle tro, vad fanns det mer att se? Han svor bytt över sin egen tröghet och började se över kroppen mer metodiskt. Han tänkte på den goda vännen som var rättsläkare – hon brukade hävda att man ofta kan gå säker om man bara sticker ner någon bakifrån eftersom de flesta inte bryr sig om att vända på liken. Det gick inte att vända på Roine, men han kunde ju i alla fall se över resten av Roines framsida.

Han började med att dra ned byxorna över Roines höfter. Han möttes av en stark doft, och nu kunde han plötsligt identifiera den – det var inte parfym utan parfymerad tvål. Roine hade rena vita kalsonger som gick ned någon decimeter på låret, och när Bertram drog ned även dem slog tvåldoften emot honom igen. Roines intimhygien hade i alla fall varit oklanderlig när han dog. Bertram hoppades att inte poliserna skulle komma in just när han böjde sig fram över Roines skrev, det var som gjort för ytterligare missförstånd. Hans händer skakade litet när han letade efter något, vad som helst, som kunde förklara vad som hänt. Plötsligt såg han det: överdelen av ett tunt, nästan osynligt plåster i höger ljumske. Bertram särade på Roines ben och lyfte på plåsterlappen. Där, mitt i ljumskvecket, fanns ett färskt litet oregelbundet sår i den bleka huden. Det gapade öppet men blodtomt, och såg ut att gå på djupet.

Bertram andades in.

Här var i alla fall ett alternativt scenario. Tänk om det var härifrån Roine hade blött ihjäl. I så fall hade han inte dött på sjukhuset, inte heller vid den tidpunkt som Emma hävdade, och framför allt inte på grund av den behandling han fått.

I så fall lekte Emma charader med honom. Han behövde tala med henne.

Han gick ut till personalrummet och satte sig bredvid Emma.

»Emma. Jag börjar tro att ni har försökt lura mig. Jag undrar om inte Roine redan var död när han kom in. Om inte Johnny hade ihjäl Roine, avsiktligt eller oavsiktligt, genom att sticka honom i ljumsken med sin kniv. Ett stick som tog så illa att det träffade arteria femoralis.«

Emma visade inga tecken på att ha hört, och Bertram fortsatte:

»Låt oss anta att ingen förstod hur allvarlig skadan var. Det kan ha tagit bortemot en halvtimme för honom att dö, och de flesta utom Annelie var väl redan tämligen berusade. Så småningom upptäcker de vad som har hänt, blir rädda och försöker tvätta av honom, därför luktar de alla av parfymerad tvål. Därför är ingen festklädd längre. Sedan sätter de ett plåster över såret i ljumsken och kör in honom hit. Johnny vet att du är jour och han räknar med att du ska hjälpa honom.«

Bertram tyckte att han började få pusselbitarna på plats.

»Och det gör du. När du ser Roine inser du att du måste du försöka skapa något scenario som förklarar blodförlusten. Du klarar inte det ensam, men du får hjälp av Ingalill, din svärmor. Det finns blod i kylan, det använder ni för att det ska se ut som om Roine blött ihjäl här på sjukhuset. Som ett olycksfall och inte ett mord. Det är därför det var kondens på kärnen, blodet var ju kallt.«

Han reste sig och började gå av och an i rummet.

»Du måste veta att det blir lätt att ta reda på om blodet i behållarna verkligen är Roines. Så småningom kommer obduktionen att visa om såret i bröstkorget kom till innan eller efter han dog, och om det kan ha tagit så osannolikt illa att han blödde ut i båda pleurahålorna. Som du antagligen vet är det ovanligt. Mycket ovanligt. Dessutom kommer rättsläkaren också att lyfta på plåstret i ljumsken. Jag vet att varken begravningsentreprenörer eller allmänläkare tittar under plåster, men rättsläkare gör det. Vad tänkte du? Hur kunde du komma på en så vansinnig idé? Du måste ju lita på våra poliser och jurister – de tar hänsyn till förmildrande omständigheter.«

Emma fortsatte att se ner i golvet.

Till sist sade hon, knappt hörbart:

»När Johnny behövde mig som mest var jag inte här – jag studerade i Umeå. Jag hjälpte honom inte då.«

Bertram suckade. Varför drog hon upp det nu? För att avleda honom? Han tyckte ofta att det var omöjligt att förstå andra människor, och deras ologiska beteende var en ständig källa till frustra-

tion för honom. Emma verkade dessutom bete sig mer irrationellt än de flesta. Han slapp hantera situationen eftersom rummet plötsligt lystes upp av det blinkande blåljuset från två polisbilar som svängde in på parkeringen. Han var lättad över att inte behöva ta något ytterligare ansvar och undrade förstrött vad brottsrubriceringen kunde bli för Emmas del. Fanns det inte någonting som hette medhjälp till dråp eller kanske till och med mord? Kunde det röra sig om brott mot griftefriden? Eller undanröjande av bevis?

Poliserna visade sig vara tre, två uniformerade, och en utredningsman som hade följt med ut för ovanlighetens skull. De ville tala med Emma först, sedan tittade de på Roine, eller för att vara exakt – på hans kropp. När de var klara med det satt de länge med Johnny, Annelie och till slut Ingalill. Bertram började känna sig ganska åsidosatt – det var ju trots allt han som var chef och medicinskt ansvarig.

När det äntligen blev hans tur blev det inte alls som han hade tänkt sig. Han började med att fråga om poliserna var medvetna om att den unge mannen som uppgavs ha utdelat det dödande knivhugget var bror till den jourhavande doktorn.

Polisen såg på honom med oförstående min:

»Om jag förstod doktorn rätt fanns det inget dödande knivstick, det som dödade mannen var hennes behandling, inte skadan i sig.«

»Man borde i alla fall kolla temperaturen på den döde – han har varit död längre än vittnena påstår.«

»Det är minus fjorton därute. Det gör att det är svårt att använda temperaturen för att tidsbestämma dödsfall.«

De var uppenbarligen inte på humor att lyssna, så han nöjde sig med att sumnera:

»Det är under alla omständigheter ett oklart dödsfall. Den rättsmedicinska undersökningen får väl visa vad som hänt.«

Utredningsmannen skakade på huvudet.

»Vi måste nog ha klart för oss vem som gör vad här. Det är vi som fattar besluten beträffande den fortsatta handläggningen av dödsfallet. Nu är det så att vi har ett dödsbevis utfärdat av doktor Emma Andersson som ju var med från början. Hon tar på sig ansvaret för Roine Perssons död, och vi har fördömligt exakta anteckningar som skilddrar händelseförloppet nästan minut för minut. Vi har tre vittnen – varav ett nyktert – som har beskrivit vad som hänt på festen, och sköterskan här på sjukhuset

bekräftar doktors uppgifter. Det här är inte ett oklart dödsfall, tvärsom är det ett ovanligt klart dödsfall. Du ska veta att vi har en ansträngd situation häruppe när det gäller obduktionsverksamheten, det är inte som i Stockholm där det bara är att skicka in dem. Här brukar vi inte belasta vår rättsläkare med onödigt arbete. Nu ser vi till att en politivagn kommer och hämtar kroppen, jag är nöjd med den redogörelse jag fått. Din uppgift i det här blir att se till att jourdoktorn anmäls till ansvarsnämnden – fallet verkar ju rätt oskickligt handlagt om jag får säga vad jag tycker.«

»Alldeles för oskickligt, det är ju det jag säger. Jag är övertygad om att Roine redan var död när han kom in och att orsaken var en skada i ljumsken. Jag tror att Emma kan ha försökt att hjälpa Johnny genom att ta på sig ansvaret på Roines död, hon verkar inte lita särskilt på vårt rättsväsende. Sköterskan i natt är hennes svärmor, så hennes vittnesmål får man väl ta med en nypa salt.«

Utredningsmannen reste sig och sträckte fram handen för att ta farväl. Bertram noterade med stigande förvirring att handen hade en gles men påtaglig behåring på första falangerna, och ingen alls distalt om första interfalangcalleterna.

»Jag antar att ni doktorer ofta råkar ut för amatörläkare, precis som vi poliser drabbas av amatördetektiver. De är sällan till någon nytta, eller hur? Jag tänker inte komma med förslag på hur du ska behandla den lille killen i vänterummet som verkar ha ont i magen, och jag föreslår att du avstår ifrån att ge mig tips angående min utredning. Politivagnen lär vara här inom en timme. Adjö.«

Bertram hade för länge sedan slutat förundras över den förvirrade beslutsprocess som verkade föregå många andra människors handlingar. Det överraskade honom därför inte särskilt att den besvärliga, svärbegripliga och kaosbefrämjande mänskliga faktorn kunde kontaminera även den rena, abstrakta rättvisan såsom den gestaltade sig i Sveriges Rikes Lag.

Eftersom man måste acceptera det man inte kan förändra ryckte han på axlarna och ägnade resten av de tidiga morgontimmarna åt att bedöma den akuta buken, suturera en skallskada (skoterolycka) samt att plåstra om tre brännskador (nyårsrelaterade fyrverkeriolyckor).

SLUT – GOTT NYTT ÅR

Tack Berit Astridsdotter Svensson, Lars Werdelin och Olle Widström för hjälp med fakta.